

Nr 4 2011

Natur

på Gotland

Lergeting
Speglingar
Avloppsmes
Gotlandshöna
Vad är detta?
Frågor och svar
Bilder från arkivet
Vad sälskit berättar
Sälskador - för vem?
10 år som Kravbönder
Saxat från nyhetsflödet
Eldsjälen Anders Lekander
Gotländskt industrilandskap
Desillusionerat engagemang
Se med kärlek på skarpsillen
Vinternätternas stjärnhimmel
Stefaan de Maecker – ett år senare
40 års ringmärkning på Lilla Karlsö
Småkryp i granen Annorlunda julpynt
Sillgrissleungens liv - dramatik och myter
Harriet Lihnell – en av miljöpartiets makthavare

Havstrut

40 års ringmärkning på Lilla Karlsö

Text & foto Måns Hjernquist

Ringmärkningen på Lilla Karlsö har pågått sedan 1972. Resultaten av så långa studier är intressanta ur flera aspekter. Här beskriver Måns Hjernquist, mångårig medarbetare på Lillön, delar av resultat från dessa studier som är en del i forskningen som bedrivits under samma tid. Måns var en av föreläsarna och berättade om Lillömärkningen vid firandet av "Svensk ringmärkning 100 år", vid det nationella ringmärkarmötet i Skåne i slutet av oktober, som arrangerades av Naturhistoriska riksmuseet.

På Lilla Karlsö har systematisk ringmärkning av fåglar pågått sedan 1972 och sporadiskt även tidigare. Grundidén med märkningen har varit att samla data och kunskap över lång tid. Eftersom Lillön hyser stora mängder av flera viktiga sjöfågelarter som noga följts under 40 år är resultaten mycket värdefulla. Den etiska aspekten liksom naturskyddet har alltid fått gå först. Långt fler fåglar hade kunnat märkas, exempelvis sillgrissleungar, men då skulle den grundläggande idén åsidosatts. Det är ett omfattande material och här redovisas endast axplock.

Havstrut

De fyra äldsta havstrutarna i Sverige genom tiderna är märkta på Lillön och ytterligare två är med i tio-i-topplistan. Fem av dessa lever fortfarande och det finns flera andra som börjar närma sig höga åldrar. Att trutar kan bli gamla är känt, men ringmärkningen ger svar på mycket mer än

bara livslängd. Märkningen av trutar görs med standardringar i stål och kompletteras med en färgring med kod som går att avläsa på långa avstånd. På det sättet möjliggörs avläsningar från andra platser där trutarna uppehåller sig efter häckningen. Det möjliggör även studier under häckningen, utan att fåglarna störs. Ett resultat från Lillöstudier är att havstrutarna uppvisar en hög grad av ortstrohet, alltså att samma individer återkommer till samma plats år efter år. Ortstroheten gäller inte bara häckningsplatserna, utan också övervintringslokalerna. Merparten av Lillö-trutarna befinner sig i norra Tyskland och Polen under vintern – ofta på samma plats.

Havstrutarna på Lillön är speciella, eftersom de bildar koloni. På andra platser häckar de i enskilda par eller några få tillsammans, men kolonier är sällsynta och så stor som på Lillön är unikt. Alltsedan 1900-talets början har också Lillöns havstrutkoloni

beskrivits av besökande ornitologer. Hur kolonin varierat över tid är i sig intressant (se Hjernquist. B., Bläcku nr 1 1980, årg 6).

Den tredje äldsta havstruten i Sverige, en hona med ring M06VS är född 1988. Hon har häckat på samma plats under alla dessa år. Ibland har boplatzen flyttas några decimeter, eller meter, beroende på att vinterstormar möblerat om stranden. M06VS har litet mer vita tecken på vingspetsarna än normalt och hennes ungar är i regel ljusare än normalfärgade ungar. Två olika år har hon även producerat helt vita ungar, inte albinistiska, utan bara med vitt pigment. Det är mycket ovanligt men i detta fall extra spännande. För just på denna plats fotograferade Gösta Håkansson en ruvande, helvit hona 1939! Med kunskap om individernas ortstrohet och långa livslängd är det säkert en nära släkting till M06VS som Håkansson fotograferade. För att forskning ska få "verklighetskänsla" och

Ejder, guding och åda

vi själva lite perspektiv är det ibland till hjälp med sådana individer. M06VS mormor ruvade på Lillön vid andra världskrigets utbrott!

Ejder

Ejdrarna vid Lillön har likt havstrutarna, följts noga genom åren. Förutom studier på populationsnivå har riktade studier gjorts för att följa individer. Åtskilliga ejderhonor har ringmärkts och kontrollerats varje år. Ett resultat som är högaktuellt handlar om ådornas kondition. Under 2000-talet har ejdrarna blivit färre i Östersjön, men ingen har kunnat förklara vad det beror på.

Det som hände 2008 var att ejderbestånden ”kraschade”, alltså det dokumenteras att det var betydligt färre antal häckande ådor på en rad olika platser, så även på Lillön. Resultaten från Lillön är unika eftersom det även finns dokumenterat uppgifter om individuella ådors kullstorlekar, vikter, ungöverlevnad etc. Lillödatat är därigenom mycket värdefullt.

En stor andel av ådorna på Lillön häckade inte 2008. De kom inte ens tillbaka från övervintringsplatsen. Av de som häckade avbröt nästan hälften ruvningen. Det var första gången som detta inträffat och det finns inte beskrivet tidigare. Genom ringmärkningen kunde vi året efter konstatera att de saknade ådorna levde. Orsaken till att många ådor inte kom och att en stor andel misslyckades kan förklaras med att de var i dålig kondition. Ejdrar har nämligen en lite ovanlig strategi, honorna ”äter upp sig” inför ruvperioden, som varar ungefär en månad. Under ruvningen äter hon ingenting eller bara ytterst lite vid kortare födosök nattetid. Därför är det en förutsättning för framgång att ådan lagrat energireserver för en månads svältperiod. Kontroller av de ringmärkta ådorna som häckade 2008 visade att många inte vägde så mycket som de borde ha gjort. Genom ringmärkningsåterfynd vet vi att våra ejderhonor tillbringar vintern i danska sydostliga farvatten. Vad som sker med ejdrarna där får effekter här hos oss.

Även ejdern är en långlivad art, på Lilla Karlsö finns ett stort gäng 20-åringar och även Europas näst äldsta ejder som nästan uppnådde trettio år. Och precis som havstruten är ejdern ortstrogen. Åtminstone honorna återkommer år efter år till samma bogrop för att häcka.

Svärta, hane

Svärta

Ytterligare en fågelart som förknippas med Lillön är svärta. Den enskilt största märkplatsen för svärta är Lillön. De åtta äldsta svärterna i Sverige är från Lillön och den äldsta, 25 år, är också äldst i Europa.

Svärtan har sin huvudsakliga utbredning i nordliga skogs- och fjällsjöar. Till skillnad från ejdern som häckar tidigt och bildar grupper med vuxna och ungar, så genomför svärtan häckning sent under sommaren och är alltid ensam med ungar. Däremot är det vanligt att svärthonor ”tar hand om” andras

ungar. En hona kan ha flera tiotals ungar trots att bara sju, åtta av dem är hennes egna. På Lillön är rekordet 135 ungar. Det finns både för- och nackdelar med att häcka sent. Revir- och födokonkurrens med den talrika ejdern undviks senare på säsongen, liksom risken att utsättas för trutpredation (trutrar fångar sjöfågelungar under den period då de själva föder upp ungar). Samtidigt är högsommaren mer riskabel genom att det då är betydligt fler människor som tar sig ut till sjöss och öar. Populationen på Lillön har ökat under studiens fyrtioåriga period.

Havstrut

Sillgrissle- ungens liv - dramatik och myter

Text & foto Måns Hjernquist

Sillgrisslepappan med unge strax före hoppet

Om sillgrisslor finns det mycket att berätta. Här väljer Måns att fokusera på ungaras liv på hyllorna. Några resultat är insända för publicering i en vetenskaplig tidskrift.

Sillgrisslor lägger endast ett ägg. Ägget är stort i förhållande till föräldrafågeln och de bygger inte något bo. På Karlsöarna häckar de flesta på små avsatser och i skrevor i lodräta klippstup. Sillgrisslor har benen placerade långt bak på kroppen och de sitter och går på hela tarsen till skillnad från de flesta andra fåglar som går på tå. Äggets form är ovanligt, ofta liknat vid ett päron, med en spetsig och en trubbig ända. Varför sillgrisslan har den formen på sitt ägg är inte säkert, men mot bakgrund av äggets storlek är det en klar fördel vid ruvningen då det kan kilas in med spetsen först och därmed få stor kontakt med förälderns varma kropp. En mer spektakulär förklaring, kanske inte sann, men den som genom åren berättats för besökande turister, är att ägget *rullar runt sin egen axel* för att inte rulla ut från klippshyllorna. Underlaget som grisslor häckar på är dock inte så plant som

skrivbord, så att den funktionen verkligen fått evolutionär effekt är mindre trolig.

När ungar kläckts matas de av föräldrarna på klippshyllorna under några veckor, sen lämnar de häckningsplatserna och uppehåller sig i havet. Men hur lämnandet, grisselhoppningen, går till har förändrats. Men först lite om livet uppe på klippshyllorna.

Veckorna på bohyllan

Ungarna matas med skarp-sill. Sillgrisslor är skickliga dykare och kan ta sig djupt ner. Under vattnet använder de vingarna, de flyger under vattnet, till skillnad från de flesta andra sjöfåglar i Östersjön som paddlar med fötterna. Sillgrisslan transporterar en

fisk åt gången, som bärs på längden med fiskens stjärt framåt. De närbesläktade tordmularna, bär istället fisken på bredden och kan ta flera åt gången. När ungen kläcks väger den cirka 70 gram. Efter tre veckor har den ökat vikten till cirka 250 gram men vikten varierar mellan individer. Det är också nu, vid ungefär tre veckors ålder, som ungar lämnar häckningsplatserna. Det sker under dramatiska förhållanden, eftersom ungar då inte är flygfärdiga och befinner sig högt uppe i klippstup och måste hoppa ner. Hoppningen äger rum under lugna kvällar och tidiga nätter mellan i huvudsak midsommar och mitten av juli. Hur gammal ungen är vid hoppningen skiljer mellan individer och år. Det varierar från dryga två veckor

till fyra veckor – så skillnaden i vikt är stor. Varför ungar hoppar i olika åldrar beror på väderlek, störningar, ”grannar” och födotillgång. Exempelvis medför dåligt väder att tiden på hyllan förlängs. Just ungaras hoppvikter har på senare år figurerat i olika sammanhang, och använts som ett mått på miljöförändringar. Men att mäta vikt hos ungar med okänd ålder är helt enkelt ett svagt instrument för storskaliga analyser på miljötillstånd. Om resultatet dessutom motsäger säkra mått, som populationsdata, är det än mindre befogat att dra stora växlar på. Ungvikter vid hoppning är även behäftat med flera andra osäkerhetsfaktorer och detta finns beskrivet i Natur på Gotland 2009:3-4.

Sillgrissleungar. Två olika åldrar. Bägge hoppar samma kväll men väger olika.

Störning ändrar beteendet

Det finns ingen biologisk drift att utsätta sin avkomma för onödiga risker. Hur kommer det sig då att sillgrisslor låter ungarna hoppa från klippphyllorna och ensamma ta sig ut till havs där föräldern väntar? *Svaret är att de inte gör det.* Om det finns alternativ. Skälet till att de vuxna sillgrisslorna väntar ute i havet och ropar på sina ungar är att det finns människor på stranden. De är helt enkelt skrämde. Men bilden av ungens ensamma och farofyllda färd från klippphyllan ut till havs där fadern tålmodigt väntar, har kommit att berättas så många gånger att *det blivit sanning.*

När sillgrissleungarna hoppar från bergen under ostörda förhållanden är de bara skilda från sina föräldrar under själva luftfärden ner. Och inte ens då är alla ensamma, i många fall följer föräldern sin unge även genom luftrummet. Hur stor andel av hoppen där föräldrar hoppar samtidigt med ungen varierar mellan dagar och år. Men inte vid något ostört tillfälle väntar föräldrar ute till havs. När ungen landar på stranden nedanför sitter föräldern där och väntar. Där, efter ett par sekunders luftfärd, ”återförenas” de och går sakta ner mot strandkanten, med många sociala stopp. Så snart de nått havet simmar de ut till havs, normalt utan att stanna upp innan de kommit så långt från ön att de inte går att urskilja. Om människor befinner sig under fågelbergen när ungarna hoppar, vågar inte föräldrafågeln vara på stranden. De *skräms* att vänta ute på havet.

Upplev utan att störa!

Att sillgrissleungarna ensamma tar sig ut till havs är onaturligt och en följd av mänsklig påverkan. Det innebär även att ungen utsätts för ökade risker. Grå- och havstrutar lever av sjöfågelungar under häckningstid och utnyttjar tillfällena som erbjuder ”gratismat”. Under ostörda förhållanden förekommer endast obetydlig predation från trutar under hoppningen. Tusentals dokumenterade hopp talar för detta. *Studier har visat att överlevnaden påverkas radikalt om ungarna skiljs från föräldrarna.* Det är därför vi valt att enbart märka ett mindre antal fåglar på Lilla Karlsö och bara under enstaka tillfällen och då med minsta möjliga störning.

Hoppningen är ett skådespel som kan upplevas utan att man stör, genom att man sitter på avstånd, utanför själva berget!

